

УДК 316.364.65

*О.Іваненко,
кандидат філософських наук*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті йдеться про проблеми соціального захисту сільського населення України в умовах соціальної нестабільності.

В статье идет речь о проблемах социальной защиты сельского населения Украины в условиях социальной нестабильности.

The paper addresses the problems of social protection of rural population in Ukraine under conditions of social instability.

Ключові слова: *соціальний захист, селянство, соціальний порядок.*

Ключевые слова: *социальная защита, сельское население, социальный порядок.*

Keywords: *social protection, rural population, social order.*

Проблеми, пов'язані з соціальним становищем українського сільського соціуму, були й залишаються одними із найважливіших, особливо сьогодні, в умовах політичної та економічної нестабільності. Зміни, що відбуваються у повсякденних практиках та життєвих стратегіях переважної більшості українських громадян, свідчать про нерозв'язаність ключових стратегічних питань сільського соціуму та їх затяжний характер. Аграрна реформа, реформування системи соціального захисту, започатковані попередньою владою, а сьогодні ще й соціально-політична дестабілізація, руйнування цілісності держави як головних чинників соціального порядку не приводять до стабільності та покращення життя українського селянства, залишаючись під великим питанням. Здійснювані на інституціональному рівні попередньою владою стратегії оптимізації та модернізації сучасного сільського простору свідчать

про невідповідність реальному стану речей на селі та очікуванню селянства, перетворившись на стратегії виживання та маргіналізації сільського соціуму, набувши гібридних та псевдоформ, а відтак потребують нагально-го ґрунтового дослідження і вивчення з метою їх удосконалення та успішної реалізації.

Стратегічною метою будь-якої країни є створення такої держави, яка здатна забезпечити гідне життя своїм громадянам. Це потребує виконання низки умов, які сьогодні в Україні неймовірно ускладнились, ба навіть унеможливились, через ситуацію, що склалася в країні.

З огляду на попередні напрацювання та спроби соціальних вдосконалень ми спостерігаємо відсутність єдиних державних стандартів якості соціальних послуг, які дали б змогу оптимізувати саму структуру соціального захисту та раціонального використання коштів у цій галузі. Зокрема, у Законі “Про соціальні послуги”, який набрав чинності у січні 2004 р., зафіксовано основні норми і гарантії соціального захисту, визначено основні організаційні та правові засади, проте залишається нагальною необхідність удосконалення механізмів надання послуг, які є кардинально різними залежно від типу поселення та адміністративно-територіального розташування. Про все це красномовно свідчать численні публікації у ЗМІ, на офіційних сторінках Державної служби статистики України та вочевидь підтверджуються результатами опитувань громадської думки [1].

Дані щорічного моніторингу громадської думки, якщо простежити динаміку відповідей на запитання про захист та соціальну допомогу, гарантовану й забезпечувану державою, демонструють домінування негативних тенденцій, і не залежать від того, де саме проживає респондент (*табл.*).

Наведені дані засвідчують, що за два минулих роки в країні відбулося зменшення відсотка осіб, які отримували щомісячну грошову допомогу, принаймні у сільській місцевості, користувалися пільгами та послугами соціаль-

Таблиця
Види реальної соціальної допомоги, отриманої громадянами
впродовж року (розподіл за типом поселень) (%)

Види соціальної допомоги	Загалом по масиву		Київ		Місто з населенням понад 250 тис. осіб		Невелике місто		Село	
	2012	2014	2012	2014	2012	2014	2012	2014	2012	2014
Одноразові грошові виплати	5,3	4,3	5,5	4,0	6,1	5,5	5,7	4,4	4,3	3,4
Щомісячні грошові виплати	16,8	16,9	18,7	15,9	14,8	17,8	15,7	16,4	19,2	16,6
Пільги	7,8	8,7	4,4	7,1	7,8	7,1	7,6	11,6	8,4	7,3
Послуги соціальних працівників	1,7	1,4	0,0	0,0	1,5	0,6	2,2	2,5	1,7	1,1
Співчутлива допомога родичів, друзів, сусідів, колег	12,4	10,0	12,1	7,9	13,6	8,1	12,9	11,2	11,5	11,3
Отримав путівку на оздоровлення, допомога в госпіталізації	1,2	1,6	2,2	6,3	1,5	1,2	0,4	1,2	1,4	1,3
Потребував допомоги, але не отримав ніякої підтримки	21,2	16,6	18,7	14,3	21,5	16,4	21,8	14,9	20,7	19,1
Не мав потреби в допомозі	40,3	44,6	46,2	46	39,5	48,3	41,0	44,1	39,8	41,7
Інше	2,7	2,6	1,1	3,2	3,7	2,4	2,8	2,9	2,0	2,3

них працівників, так само як зменшилася частка тих, хто потребував допомоги, але її не отримав. 2012 р. не мали потреби у допомозі 40% селян, а цього року їх кількість зросла до 43%. Це не означає, що нація стала здоровіше або люди відчували менше потреби в соціальному захисті й допомозі. Не можна також робити висновок, що громадяни збайдужіли одне до одного і стали менше покладатися на співчутливе ставлення і допомогу родичів, друзів, сусідів, оскільки за два роки їхній відсоток по країні в цілому впав з 12,4 до 10%. До речі, серед селянства цей показник

практично не змінився. Так само як і громадян, оптимістично налаштованих щодо майбутнього, на селі більше, аніж в інших типах поселення (за даними моніторингу 2014 р., їхнє число становить 36% проти 26% у містах і 11% у Києві). Радше за все громадяни перестали сподіватися на допомогу з боку держави і перемкнули свою увагу з особистих проблем на більш глобальні й нагальні, а саме: на питання війни і миру, безпеки і небезпеки, державної цілісності тощо.

На жаль, дані Держстату щодо державних витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення населення показують їхнє послідовне зменшення. Так, видатки зведеного бюджету країни у відсотковому вимірі, наприклад, 1993 р. становили третину (31,5%) усіх витрат (щодо ВВП – 12,2%), 2005 р. – 28,2% (9,1% щодо ВВП), 2010 – 27,6% (9,7% щодо ВВП), а 2012 р. – вже 25,3% (8,9% відповідно) [2].

Загалом статистика щодо соціального захисту населення доволі невтішна. Згідно з нею в Україні (станом на 2012 р.) у складних життєвих обставинах перебувало майже 800 тис. осіб, половина з яких – сільські мешканці. Цільова грошова допомога цим особам у середньому по країні становила 43,75 грн щомісяця, що на 2012 р. була еквівалентна приблизно 50 доларам США, а наразі, внаслідок інфляції та нестабільної політичної та економічної ситуації, її розмір зменшився до 30 доларів. Питання соціальної допомоги біженцям і постраждалим Донбасу, яких за офіційною статистикою сьогодні налічується понад 2 млн, ми не розглядаємо.

Подібна ситуація спостерігається й у сфері надання субсидій малозабезпеченим верствам населення, зокрема, на оплату житлово-комунальних послуг. Так, якщо 2000 р. за такою допомогою звернулося 5142 сімей, 2010 р. їх стало вдвічі менше (2257). Люди зневірилися у реальності отримання допомоги з боку держави, втратили надії, і через те 2012 р. за допомогою звернулося вже лише 1927 сімей і тільки 1845 родинам було її призначено.

На початок 2013 р. у країні було зареєстровано майже 17 тис. бездомних громадян, хоча насправді неофіційно їх значно більше. Невтішна статистика спостерігається і тут: на всю країну існує лише 33 заклади для безпритульних громадян, з яких 19 будинків нічного перебування (із загальною кількістю 1450 місць) і лише один соціальний готель (на 16 місць і той у Києві) [3].

Сьогодні люди понад усе концентрують свою увагу на питаннях геополітичного та територіально-адміністративного порядку, аніж на соціальних проблемах. Так, якщо у 2010–2012 рр. громадян України насамперед турбували питання зростання цін (84–80%), безробіття (80–78%), невивлати зарплат, пенсій тощо (74–75%), то 2014 р. ці проблеми стали не настільки актуальними, хоча й важливими. Натомість актуалізувалися питання більш глобальні – напад зовнішнього ворога на Україну (60%), розпад країни як держави (45%), міжнаціональні конфлікти (35%), масові вуличні безпорядки (33%).

Оскільки селяни перебувають у гіршому стані, аніж міське населення, вони й більше переймаються загальнодержавними проблемами, розуміючи, що від цього залежить їхнє життя та благополуччя. Саме селяни домінують серед тих, кого хвилюють питання цілісності української держави (36% проти 31% мешканців малих міст, 26% великих і 7% киян). Напад зовнішнього ворога лякає кожного третього жителя села (33,4%), кожного четвертого у містах (26%) і лише 9% киян. Третину українського селянства (31%) непокоїть можливість повернення до старих порядків часів застою, тоді як серед міського населення таких менше (по 28% відповідно), а у Києві лише 13%.

Основні причини бідності селянства полягають у низькому рівні доходів (заробітної плати, пенсій), соціальної допомоги, медичного обслуговування, працевлаштування. Загалом по країні серед бідних перебувають, окрім традиційних груп населення (багатодітні сім'ї, неповні сім'ї з дітьми, самотні пенсіонери, інваліди, безробітні), більшість працівників державного сектора економіки (освіти,

охорони здоров'я, культури, науки та ін.), і понад усе – селянство. До цієї когорти потрапляє значна частина зайнятого населення, і вони складають категорію “економічної бідності” – працездатних і освічених громадян, які не можуть забезпечити собі соціально прийнятний рівень добробуту через низькі прибутки. Особливе занепокоєння викликає той факт, що бідність суттєво обмежує права громадян. Рівень бідності серед сільських жителів, як правило, вищий, аніж серед міських, що пов'язано як із нижчим рівнем доходів у сільському господарстві, так і з меншою доступністю послуг із охорони здоров'я, освіти, медичного обслуговування, дозвілля. Тому питання зростання цін та фінансових невиплат для цієї когорти громадян України залишається актуальним і домінуючим у переліку інших проблем.

На законодавчому рівні ще старим урядом було розроблено і прийнято низку оптимістичних законів із розвитку соціальної сфери села. Основною метою, наприклад, програми “Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р.” зазначено забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільського населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва тощо. Однак для виконання цієї Програми необхідно кілька сот мільярдів гривень, з яких половина – за рахунок коштів державного бюджету [4, с. 397–408]. На це коштів, звісно, немає, особливо сьогодні, і тому законодавство так і залишається переважно декларативним і паперовим.

Крім того, чинними залишаються Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу”, Указ Президента “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” тощо, які перед-

бачають будівництво в сільській місцевості водопроводів, каналізаційних систем і споруд, мережі газо- і електрозабезпечення, шляхів, об'єктів побуту, житла за рахунок державного і місцевого бюджетів. Також у них зазначено надання різноманітних побутових послуг (допомога в обробці присадибних ділянок, ремонті житла, господарських будівель тощо) та соціально-культурних (матеріальна та інша допомога у зв'язку з весіллям, народженням дитини тощо) за рахунок місцевого бюджету та сільськогосподарських підприємств. До того ж відповідно до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. передбачено реалізацію низки заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя сільських жителів, зокрема, доведення рівня їхніх доходів (у т.ч. і заробітної плати) до середнього рівня по економіці країни з урахуванням діючих соціальних стандартів. На жаль, і цього ми не бачимо. Доходи диференційовані як галузево, так і адміністративно-територіально. Про останнє сьогодні взагалі говорити неможливо, оскільки, наприклад, на сході країни інфраструктуру майже цілком зруйновано, так само як і територіальну цілісність та адміністративне управління, особливо у сільській місцевості, фінансування відсутнє, відтак і реформування та будь-яка оптимізація на сьогодні неможливі.

Держава і новобраний уряд, на нашу думку, повинні якомога швидше взяти на себе реальну відповідальність за створення умов для стабілізації соціального порядку, підвищення рівня життя, забезпечення необхідних соціальних гарантій, прав, свобод та безпеки громадян, зокрема серед селянства, отримуючи натомість легітимність і широку громадську підтримку. Держава повинна поміняти своє ставлення до бізнесу, особливо малого та середнього, і зокрема фермерства на селі, надати гарантії прав власності, створити умови сприятливого підприємницького клімату, підтримки бізнесу за межами України, отримуючи натомість сприяння політиці держави з боку на-

ціонального капіталу та суворе дотримання встановлених державою правових норм і правил; балансу між суспільством і капіталом, здійснення принципу соціально відповідальної поведінки бізнесу в обмін на суспільну підтримку його інтересів, цілей і дій. Створення такого механізму і умов дасть змогу, з одного боку, строго розмежувати зобов'язання і сфери відповідальності держави, суб'єктів країни, органів місцевого самоврядування, бізнесу та самих громадян для підвищення добробуту, розв'язання соціальних питань, а з другого – налагодити зворотний зв'язок та постійний діалог у найрізноманітніших його формах між основними учасниками економічних процесів. Тим більше, що останнім часом такі умови склалися, українське суспільство стало більш відкритим, його громадяни мають все більший доступ до інформації і дедалі більший вплив на формування політичних рішень у різних сферах.

На нашу думку, одним із конструктивних способів створення соціального порядку є поступовий перехід до субсидіарних принципів реалізації соціальних функцій держави, які включають доступність і безоплатність для всіх громадян базових соціальних послуг, перерозподіл соціальних витрат держави на користь найбільш уразливих груп населення, скорочення соціальної нерівності, надання громадянам можливостей більш високого рівня соціального споживання за рахунок власних прибутків. Такий перехід передбачає неприпустимість проведення реформ за рахунок зниження рівня життя населення, натомість через забезпечення загальної доступності основних соціальних благ, якісного медичного обслуговування, освіти, посилення адресності соціальної підтримки та допомоги, а також через розподіл відповідальності влади та основних суб'єктів економіки задля досягнення узгоджених та більш-менш збалансованих параметрів рівня життя [5; 6; 7].

Література

1. *Українське суспільство. 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / За ред. д. екон. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm.
3. Соціальний захист населення України : стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm)
4. *Кириленко І.Г.* Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / Кириленко І.Г. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 452 с.
5. *Лопатинський Ю.М.* Фактори трансформації вітчизняного аграрного сектора / Ю.М.Лопатинський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008. – Вип. 367. – С. 73–77.
6. *Міщенко Д.А.* Аналіз ефективності соціальної політики держави щодо аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [НТТР://WWW.DY.NAYKA.COM.UA/?OP=1&Z=360](http://WWW.DY.NAYKA.COM.UA/?OP=1&Z=360)).
7. *Пасхавер Б.Й.* Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку: наук. вид. / [Б.Й.Пасхавер, О.В.Шубравська, Л.В.Молдаван та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2009. – 432 с.